Islamic Law (A Quarterly Journal of Law)
Vol.23 / No.90 / Autumn 2026
ISSN: 1735-3270
https://hoquq.iict.ac.ir
Article type: Research Article

Environmental human rights in times of armed conflict; a case study of violations of the right to the environment in American-Zionist attacks on Iran

Ali Mashhadi (Corresponding Author)
Full Professor, Department of Public and International Law, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran. Email: droitenviro@gmail.com

Zahra Ahmadi
M.A. in Public Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran; Attorney at Law, Central Bar Association of Iran. Email: ahmadii.zahra.ir@gmail.com

Hossein Rezaei
M.A. in Islamic Jurisprudence and Fundamentals of Law; Member of the Judiciary's Center for Lawyers, Tehran, Iran. Email: hosein.rezaei.ir@gmail.com

Use your device to scan and read the article online

Citation Mashhadi, A. , Ahmadi, Z. ,Rezaei, H. (2026). Environmental human rights in times of armed conflict;a case study of violations of the right to the environment in American-Zionist attacks on Iran . Islamic Law (A Quarterly Journal of Law).23 (90): 5-40

doi 10.22034/ilaw.2024.1973906.3121

Received: 02 May 2026 , Accepted: 15 August 2026

Abstract

The environmental crisis has given rise to attention to the right to the environment as one of the fundamental rights that is essential for the survival and continuation of a healthy and decent life. This research, within the framework of human rights and environmental rights, examines the challenges facing the right to the environment during wartime; the main issue is how military attacks can simultaneously undermine environmental foundations and human rights and what gaps exist in legal systems for the effective protection of these rights. The main objective of the research is to analyze the degree to which military powers comply with international obligations to protect the environment and environmental human rights during wartime, focusing on the case study of the attack by the United States and the Zionist regime against Iran. The research methodology is descriptive-analytical and based on the analysis of legal documents, international procedures, and similar case studies. The research hypothesis is that in wartime conditions, military considerations (military necessity) often take precedence over environmental and human rights obligations, leading to widespread violations of environmental rights. The findings show that despite the existence of principles such as proportionality, necessity, and precaution, enforcement mechanisms and adequate safeguards to prevent environmental degradation and human rights violations are ineffective, leading to the continuation of long-term environmental damage and the weakening of the concept of human rights in times of war.

Keywords

Public law, Human Rights, International Law, Right to Environment, Environmental Human Rights (EHRS) , Armed conflicts, American-Zionist Attack.

Copyright © 2026 The Author(s);
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC-By-NC: https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.en),
which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and is not used for commercial purposes.

Extended Abstract

1. Introduction

The global environmental crisis has elevated the right to a healthy environment into a fundamental human right essential for human survival, health, and dignity. While legal protections for environmental human rights (EHRs) are recognized in peacetime, armed conflicts present severe threats to ecological integrity and public well-being. Military operations routinely target critical infrastructure, causing environmental degradation whose hazardous effects endure long after active hostilities end. During airstrikes conducted by American and Israeli forces against Iran in March and April 2026 (Esfand 1404–Farvardin 1405 SH), vital energy, nuclear, water, and industrial infrastructure—including the Tehran oil refinery, Sharan oil depot, Karaj fuel storage, and South Pars gas processing facilities—were struck. These attacks ignited massive industrial fires, releasing toxic pollutants and triggering acidic "black rain" that directly threatened civilian health and environmental rights. Existing legal scholarship often addresses wartime environmental damage through isolated frameworks such as marine ecosystems or animal welfare, leaving a critical gap regarding how ecological destruction directly violates individual human rights. To fill this gap, this study analyzes how military attacks simultaneously erode environmental foundations and fundamental human rights. The research evaluates the extent to which belligerent powers comply with international environmental and human rights obligations during armed conflicts. The core hypothesis posits that military necessity routinely overrides environmental and human rights duties during warfare, resulting in widespread violations despite theoretical principles of precaution and proportionality.

2. Research Methodology

This study adopts a descriptive-analytical methodology that combines legal document analysis, empirical case evidence, and comparative international precedents. The research framework is structured across three core analytical dimensions:

- Legal and Normative Analysis: Qualitative examination of primary international instruments in International Humanitarian Law (IHL), International Human Rights Law (IHRL), and International Environmental Law (IEL). Analyzed texts include the 1972 Stockholm Declaration, 1992 Rio Declaration, Articles 54 and 56 of Additional Protocol I to the Geneva Conventions, Rules 42, 43, and 44 of Customary IHL, the Aarhus Convention, ICESCR General Comment No. 14, and the 2022 Draft Principles on Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts by the International Law Commission (ILC).
- Empirical and Field Data: Assessment of satellite imagery, meteorological reports, World Health Organization (WHO) alerts, and documentation from the

Department of Environment (DOE) of Iran regarding the 2026 strikes. Empirical findings were contextualized alongside documented environmental impacts in Gaza, Ukraine, Lebanon, and the 1991 Gulf War.

- Conceptual Integration: Synthesizing substantive and procedural EHRs within a tri-fold impact model—infrastructure destruction, toxic remnants of war (TRW), and ecological disruption—alongside international state responsibility and criminal law mechanisms.

3. Research Findings

The findings demonstrate that military attacks undermine environmental human rights through three main pathways: direct infrastructure destruction, generation of persistent toxic remnants of war, and long-term ecological collapse. Empirical analysis of the strikes on Iran reveals severe violations across five core EHR dimensions:

1. Right to Safe Water: Attacks on fuel storage facilities and electrical grids threatened water distribution and sewage processing for 92 million citizens. Petroleum runoff and toxic "black rain" contaminated surface channels and threatened underground aquifers, breaching Protocol I (Articles 54 and 56) and Customary IHL Rule 42.

2. Right to Clean Air: The destruction of over 30 fuel depots emitted over 53,000 tons of carbon dioxide alongside sulfur oxides, nitrogen oxides, benzene, polycyclic aromatic hydrocarbons (PAHs), and heavy metals (lead, cadmium, nickel). WHO confirmed these airborne toxins created acute respiratory distress and long-term carcinogenic hazards.

3. Right to a Quiet Environment: Explosions and low-altitude jet overflights generated acoustic pressure waves reaching 140 to 180 decibels. These blasts caused acoustic trauma, internal "blast lung" hemorrhaging, and severe psychological trauma leading to Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD), violating ICESCR Article 12 and General Comment No. 14.

4. Right to Environmental Information: The study emphasizes state obligations to provide timely environmental risk data to civilians to mitigate health hazards. Delays in communicating chemical risks increased public exposure to toxic fallout.

5. Right to Reparation and Ecocide: Airstrikes damaged 13 protected natural areas across seven provinces and created a 20-kilometer oil slick in the Persian Gulf threatening coastal mangrove ecosystems. This destruction constitutes "ecocide," triggering state responsibility and mandatory reparation under ILC Draft Principle 9.

4. Conclusion

The study concludes that a profound structural gap exists between theoretical recognition of wartime environmental human rights and practical enforcement.

Operational mechanisms fail because military considerations consistently privilege military necessity over environmental precautions, rendering proportionality requirements ineffective.

To resolve these legal shortcomings, the paper recommends three primary legal reforms:

- Codifying Ecocide: Amending the Rome Statute of the International Criminal Court (ICC) to establish ecocide as an independent international crime, removing the requirement to prove specific intent to harm human populations.
- Human-Rights-Centered Reparation: Transitioning from state-centric international reparation models to an individual-focused framework granting victims direct judicial standing for health, ecological, and moral damages.
- Independent Monitoring: Establishing independent domestic and international monitoring mechanisms to document wartime environmental degradation for international judicial prosecution.

Funding

According to the corresponding author, this research received no specific grant from any funding agency.

Authors' Contributions

All authors contributed to the design, implementation, and writing of the manuscript and approved the final version of the article.

Conflict of Interest

The authors declare that there is no conflict of interest regarding the authorship or publication of this article.

فصلنامه حقوق اسلامی
سال بیست و سوم/ شماره نود/ پاییز ۱۴۰۵
ISSN: 1735-3270
نوع مقاله: علمی- پژوهشی
https://hoquq.iict.ac.ir

حقوق بشر زیست‌محیطی در زمان مخاصمات مسلحانه

(مطالعه موردی حملات امریکایی ـ صهیونی علیه ایران)

علی مشهدی (نویسنده مسئول)
استادتمام گروه حقوق عمومی و بین‌الملل، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران. Email: droitenviro@gmail.com
زهرا احمدی
دانش‌آموخته کارشناسی ارشد حقوق عمومی دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران؛ وکیل پایه یک دادگستری، کانون وکلای دادگستری مرکز. Email: ahmadii.zahra.ir@gmail.com
حسین رضائی
دانش‌آموخته کارشناسی ارشد فقه و مبانی حقوق اسلامی؛ عضو مرکز وکلای قوه قضائیه، تهران، ایران.
Email: hosein.rezaei.ir@gmail.com

Use your device to scan and read the article online

استناد مشهدی، علی؛ احمدی، زهرا؛ رضائی، حسین (۱۴۰۵). حقوق بشر زیست‌محیطی در زمان مخاصمات مسلحانه (مطالعه موردی حملات امریکایی ـ صهیونی علیه ایران). *فصلنامه حقوق اسلامی*. ۲۳ (۹۰): ۴۰-۵
doi 10.22034/ilaw.2024.1973906.3121

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۲/۱۲، **تاریخ پذیرش:** ۱۴۰۵/۰۵/۲۴

چکیده

بحران محیط زیست، زمینه‌ساز توجه به حق بر محیط زیست به‌مثابه یکی از حق‌های بنیادین شده است که برای بقا و تداوم زندگی سالم و مناسب ضروری می‌نماید. این پژوهش در چهارچوب حقوق بشر و حقوق محیط زیست به بررسی چالش‌های ناظر بر حق بر محیط زیست در زمان جنگ می‌پردازد؛ مسئله اصلی آن است که چگونه حملات نظامی می‌توانند به‌طور همزمان بنیان‌های زیست‌محیطی و حقوق بشر را تضعیف کنند و چه خلأهایی در نظام‌های حقوقی برای حمایت مؤثر از این حقوق وجود دارد. هدف اصلی پژوهش، تحلیل میزان انطباق عملکرد قدرت‌های نظامی با تعهدات بین‌المللی در قبال حفاظت از محیط زیست و حقوق بشر زیست‌محیطی در زمان جنگ، با تمرکز بر مطالعه موردی حمله ایالات متحده و رژیم صهیونیستی علیه ایران است. روش‌شناسی پژوهش توصیفی- تحلیلی و مبتنی بر تحلیل اسناد حقوقی، رویّه‌های بین‌المللی و مطالعات موردی مشابه است. فرضیه پژوهش آن است که در شرایط جنگی، ملاحظات نظامی (ضرورت نظامی) غالباً بر تعهدات زیست‌محیطی و حقوق بشر تقدم یافته و موجب نقض گسترده حق‌های زیست‌محیطی می‌شوند که به‌نظر می‌رسد باتوجه به اصل احتیاط و تناسب درست نباشند. یافته‌ها نشان می‌دهد که به‌رغم وجود اصولی مانند تناسب، ضرورت و احتیاط، سازکارهای اجرایی و ضمانت‌های کافی برای پیشگیری از تخریب محیط زیست و نقض حقوق بشر ناکارآمد بوده و این امر به تداوم آسیب‌های بلندمدت زیست‌محیطی و تضعیف مفهوم حقوق بشر در زمان جنگ منجر می‌گردد.

واژگان کلیدی
حقوق عمومی، حقوق بشر، حقوق بین‌الملل، حق بر محیط زیست، حقوق بشر زیست‌محیطی (EHRS)، مخاصمات مسلحانه، حمله امریکایی- صهیونی.

Copyright © 2026 The Author(s);
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC-By-NC: https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.en),
which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and is not used for commercial purposes.

مقدمه

در خرداد و اسفند ۱۴۰۴ و نیز فروردین ۱۴۰۵ نیروهای مسلح امریکا و اسرائیل حملات هوایی گسترده‌ای را علیه تأسیسات نفتی، هسته‌ای، آبی و پالایشگاه‌های ایران انجام دادند. این حملات، پالایشگاه تهران، انبار نفت شهران، مجتمع‌های ذخیره‌سازی سوخت در کرج و تأسیسات گازی پارس جنوبی در شمال خلیج‌فارس را هدف قرار داد که آتش‌سوزی‌های وسیع و انتشار حجم عظیمی از آلاینده‌های سمی را در پی داشت (Paknejad, 2026, p.1) این حملات به‌طور مستقیم حقوق محیط زیست مردمان ایرانی را تحت تأثیر قرار داد. از لحاظ حقوقی، در شرایط صلح و جنگ، افراد نیازمند بهره‌مندی از محیط زیست سالم، آرام، پاک و عاری از آلودگی‌ها هستند. ضرورت بهره‌مندی از این وضعیت امروزه در نظام حقوقی ذیل عنوان حق افراد بر بهره‌مندی از محیط زیست سالم تعریف می‌گردد (مشهدی و حامدی، ۱۴۰۲، ص۱۵۰). تنزل کیفیت حیات، تهی‌سازی شتاب آلودِ منابع طبیعی، حوادث انسانساخت و طبیعی منجر به تخریب محیط زیست، آلودگی منابع‌آب، آلودگی‌خاک، آلودگی‌هوا، آلودگی صوتی ناشی از انفجار، انتشار گازهای گلخانه‌ای، باران‌های اسیدی، بیابان‌زایی، بهره برداری بیش از حد منابع طبیعی، فرسایش بی رویّه خاک، تخریب زیستگاه‌ها، از بین رفتن تنوع زیستی و گونه‌های جانوری و گیاهی، آلودگی دریاها و سواحل، از جمله مهم‌ترین خسارات زیست‌محیطی ناشی از جنگ هستند. اهمیت حق بر محیط زیست در شرایط مخاصمات مسلحانه دوچندان است، زیرا جنگ‌ها به‌طور گسترده موجب تخریب منابع طبیعی و اکوسیستم‌ها شده و آثار آنها تا سال‌ها پس از پایان درگیری‌ها باقی می‌ماند. بر اساس گزارش برنامه محیط زیست سازمان ملل متحد، حدود ۴۰ درصد از درگیری‌های داخلی طی نیم‌قرن گذشته با منابع طبیعی مرتبط بوده و پیامدهای زیست‌محیطی آنها آثار بلندمدت بر زندگی انسان‌ها داشته است (UNEP, 2009, p.5)

همچنین کمیته بین‌المللی صلیب سرخ تأکید کرده است که درگیری‌های معاصر با تخریب‌های زیست‌محیطی گسترده و گاه غیرقابل بازگشت همراه بوده‌اند (ICRC, 2020, p.12) به لحاظ سابقه پژوهشی، مطالعه‌ای که به‌طور خاص به این موضوع پرداخته باشد یافت نگردید. حسین‌پور و کیهانلو در پژوهش خود با تأکید بر محیط زیست دریایی، یافته‌ای ارائه دادند که حقوق بشردوستانه در این حوزه با «خلأها و شکاف‌های هنجاری قابل توجهی» مواجه است (حسین‌پور خوش‌قلب، ۱۴۰۲، ص۱۴۸۹). عسگری نیز با رویکرد تطبیقی میان اصول پیش‌نویس ۲۰۱۹ کمیسیون حقوق بین‌الملل و رهنمودهای ۲۰۲۰ صلیب سرخ نتیجه گرفت که اگرچه «نوآوری‌های مندرج در اسناد مذکور می‌توانند از حیث هنجاری موجبات حفاظت بیشتر را فراهم آورد»، اما هنوز نظام حمایتی کارآمدی ایجاد نکرده است (عسگری، ۱۴۰۱، ص۶۳-۹۴) مشهدی و فهیمی در مقاله ای به حمایت از حیوانات در مخاصمات مسلحانه پرداخته‌اند (Mashhadi & Fahimi, 2023, p.150). پژوهش‌های پیشین غالباً فاقد رویکردی تلفیقی میان حقوق محیط زیست و مفهوم حقوق بشر و جنگ بوده و کمتر به تأثیر مستقیم جنگ بر حقوق زیست‌محیطی افراد پرداخته‌اند. پژوهش حاضر با هدف پرکردن این خلأ، به بررسی حق افراد ایرانی بر محیط زیست سالم در شرایط جنگی، با تمرکز بر وقایع حملات ایالات متحده و اسرائیل به ایران، می‌پردازد. سؤال اصلی پژوهش آن است که ابعاد زیست‌محیطی نقض حقوق بشر زیست‌محیطی ناشی از حمله امریکا و رژیم صهیونیستی به جمهوری اسلامی ایران چیست؟ و اینکه چگونه حملات نظامی می‌توانند به‌طور همزمان بنیان‌های زیست‌محیطی و حقوق بشر زیست‌محیطی را تضعیف کنند و چه خلأهایی در نظام‌های حقوقی برای حمایت مؤثر از این حقوق وجود دارد. فرضیه پژوهش بر این اساس شکل گرفته است که در عمل، ملاحظات نظامی (به‌رغم وجود اصل احتیاط و اصل تناسب) در پرتو

اصل ضرورت نظامی بر تعهدات زیست‌محیطی و حقوق بشر زیست‌محیطی دولت‌های متخاصم غلبه یافته و موجب نقض گسترده این حقوق در سطح بین‌المللی می‌شود. بر این اساس ضمن تحلیل مفهومی به بررسی موردی مؤلفه‌های حق‌های نقض شده و ابعاد حقوقی آنها خواهیم پرداخت.

۱. تحلیل مفهومی

در زمان جنگ حق بر محیط زیست افراد نسبت به زمان صلح در معرض آسیب بیشتری قرار دارد. در این قسمت ابتدا به مفاهیم و جایگاه این حق در نظام حقوقی خواهیم پرداخت.

۱-۱. حقوق بشر زیست‌محیطی

حقوق بشر در گفتمان اکولوژیکی، به معنای بهره‌مندی یکایک و مجموع افراد از محیط زیست سالم، یعنی آب، هوا، خاک و غذای سالم در زمان جنگ و صلح است. حق برمحیط زیست مجموعه ای از حقوقی است که انسان‌ها از آن جهت که در محیط زیست زندگی می‌نمایند برای رشد مناسب و سلامتی خویش باید از آن بهره‌مند باشند (پارسا، ۱۳۷۷، ص۱۳۲/ مشهدی، ۱۳۹۲، ص۵۰). دراین برداشت حق برمحیط زیست معادل مجموعه «حقوق بشر زیست‌محیطی» (Environmental Human Rights, HER) قرار می‌گیرد و مجموعه ای از حقوق نسل‌های اول و دوم را در کنار برخی از فاکتورهای سایر حقوق بشری با خود دارد. لذا «برخی برآنند که شماری از حق‌ها در محیط زیست پذیرفته شده‌اند که به‌طورغیر مستقل وجود دارند و همراه با سایر حقوق مقرر در معاهدات موجود نظیر حق حیات، بهداشت یا مالکیت می‌باشند» (حبیبی، ۱۳۸۲، ص۱۳۳) مفهوم «حقوق زیست‌محیطی» (Environmental Rights) ناظر به آن‌دسته از حقوق بشری است که به مسئله حمایت از محیط زیست پیوند می‌خورد (Kiss, 1997, p.85). ازمنظر فرانسوا آنوکا «حق بر محیط زیست امتیازی است که برای یک شخص یا

جمع یا دولت برای بهره‌مندی از عناصر طبیعی، انسان‌ساخت و همچنین عوامل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مورد شناسایی قرار گرفته است» (Anoukaha, 2002, p.15) در برداشت زیست مداری آورده شده است که «اگر انسان دارای حقی است این حق به لحاظی است که انسان عضوی از این اکوسیستم و زیست‌بوم است» (ساعد، ۱۳۸۳، ص۷۶) در این برداشت هرچند ذی‌حق موجود انسانی است ولی این حق در تعادل با طبیعت و حمایت از آن قرار دارد (Karine, 2010, p.59) ازنظر پرفسور پریور، حق برمحیط زیست با سایر حقوق بشر تمایز اندک ولی مهمی دارد و آن اینکه این حق «انسان محور» نیست. یعنی از این حق را باید به حقی تعریف نمود که نه‌تنها انسان بلکه تعادل و توازن طبیعت و سایر موجودات زنده را نیز حفظ نماید (Prieur, 2010, p.61). در واقع «حق مسلم بشری و غیر قابل اعراض که به‌موجب آن هر فرد انسانی و کلیه انسان‌ها به نحو جمعی استحقاق سهیم‌شدن و برخورداری از محیط زیست سالم را توأم با مسئولیت جمعی حفظ سلامتی محیط زیست به منظور حفظ سلامت انسان (اعم از نسل حاضر و آینده) و توسعه همه جانبه (اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی) را دارا می‌باشند» (کشاورز، ۱۳۸۷، ص۲۴).

۲ـ۱. جایگاه محیط زیست در گفتمان‌های حقوق بشر

حق بر محیط زیست از اسناد بین‌المللی غیر الزام آور آغاز گشت و تا به امروز در حال توسعه است و نقطه عطف طرح مسئله حفاظت از محیط زیست را در اعلامیه استکهلم ۱۹۷۲ یافت (ترینداد، ۱۳۸۲، ص۱۵۶) حق بر محیط زیست سالم به‌عنوان یکی از حقوق نسل سوم حقوق بشر، در اسناد مهمی نظیر اعلامیه استکهلم (۱۹۷۲م) و اعلامیه ریو (۱۹۹۲م) مورد تأکید قرار گرفته است. این حق ارتباط تنگاتنگی با سایر حقوق بنیادین مانند حق حیات و سلامت دارد. در مقابل، مفهوم حقوق بشر نیز از یک مفهوم صرفاً سیاسی به مفهومی چندبعدی تحول یافته که شامل حقوق اجتماعی،

اقتصادی و زیست‌محیطی می‌شود. در شرایط جنگی، تعامل میان حقوق بین‌الملل بشردوستانه و حقوق بین‌الملل محیط زیست اهمیت ویژه‌ای می‌یابد. پروتکل الحاقی اول به کنوانسیون‌های ژنو، استفاده از روش‌ها و ابزارهای جنگی که موجب آسیب‌های گسترده، شدید و بلندمدت به محیط زیست شوند را ممنوع اعلام کرده است (Protocol I, 1977, p.18) در مجموعه قواعد عرفی حقوق بین‌الملل بشر دوستانه مطابق قاعده چهل و سوم، «اصول عام ناظر بر هدایت مخاصمات نسبت به محیط‌زیست عبارت‌اند از: الف ـ هیچ بخشی از محیط‌زیست نباید مورد حمله قرار گیرد مگر آنکه هدف نظامی باشد؛ ب ـ انهدام هر بخش از محیط‌زیست طبیعی ممنوع است مگر آنکه ضرورت مبرم نظامی ایجاب کند؛ ج ـ حمله علیه یک هدف نظامی درصورت احتمال آسیب تصادفی به محیط‌زیست که نسبت به مزیت عینی و مستقیم نظامی پیش‌بینی شده، بیشتر باشد، ممنوع است» بر اساس اعلام کمیتهٔ بین‌المللی صلیب سرخ، محتوای این قاعده در رویهٔ دولت‌ها نشان‌دهنده عرفی‌شدن آنها در حقوق مخاصمات مسلحانه اعم از مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و غیره بین‌المللی است (هنکرتز، ۱۳۸۷، ص۲۴۴). مطابق قاعده ۴۴ نیز «روش‌ها و ابزارهای جنگی باید باتوجه کامل به حفظ و حراست از محیط‌زیست طبیعی به کار گرفته شود. در هدایت عملیات نظامی باید تمامی تدابیر احتیاطی ممکن به منظور پرهیز از ورود خسارات جنبی به محیط‌زیست و در هر حال به حداقل رساندن این خسارات اتخاذ شود. فقدان قطعیت علمی نسبت به اثرات عملیات نظامی خاص در محیط‌زیست، رافع مسؤولیت هر یک از طرفین درگیری در اِعمال تدابیر احتیاطی مزبور نیست (همان، ص۲۴۹).

در اسناد بین‌المللی نیز کنوانسیون آرهوس به صراحت حق‌های رویّه‌ای زیست‌محیطی را مورد شناسایی قرار داده و تعهداتی را نیز بر شمرده است (پالمرتز، ۱۳۸۷، ص۳۴۴). این کنوانسیون مقرر می‌دارد «...باشناسایی اینکه

حمایت از محیط زیست برای رفاه و برخورداری ازحقوق اساسی بنیادین از جمله حق بر حیات ضروری می‌باشد ...» پیوندی مفهومی میان حقوق محیط زیست ماهوی ورویه ای برقرار می‌نماید. بعد از جنگ جهانی دوم به این سوی، ما شاهد آن هستیم که حق‌های بشری در مجموعه «نظام حقوق بشر» در قالب نسل‌های مختلف مطرح می‌گردند (لوسین زهادی، ۱۳۸۳، ص۲۲۶). حق بر محیط زیست نیز در زمره نسل سوم حقوق بشر جای گرفته بدون اینکه فارغ از دغدغه‌های دو نسل پیشین باشد. در این میان. برخی به‌کارگیری «نسل» را القاء کننده یک تحول تاریخی در به رسمیت شناختن و تهیه و تدوین برخی از مبانی حقوق بشر در جهتی خاص و معین دانسته‌اند (ذاکریان، ۱۳۸۱، ص۴۳). برخی دیگر نسل بندی و «طبقه بندی حق‌ها» به نسل‌های سه‌گانه را صرفاً واجد جنبه آموزشی (پدائوژیک) و فاقد یک مبنای مناسب علمی تلقی نموده و تنها فایده این دسته بندی را فهم مناسب حقوق بشر دانسته‌اند (Vasak, 1990, p.302/ Pougoue, 2004) منتقدین صحبت از «غیر قابل تقسیم‌بودن حقوق بشر» (Indivisibilité des Droits de l'Homme) یا «تفکیک ناپذیری» آن نموده‌اند. امروزه غالب نویسندگان حق بر محیط زیست را در زمره یکی از مصادیق «حقوق جمعی» (Collective Rights) و «حقوق همبستگی» (Solidarity Rights) معرفی می‌نمایند (Prieur, 2003, p.334). این برداشت غالب تحلیل‌هایی است که از سوی نظریه پردازان حق بر محیط زیست بویژه در سطح بین‌المللی ارائه شده است. برخی از اسناد بین‌المللی ازجمله ماده ۲۴ منشور آفریقایی حقوق بشر و همچنین ماده ۱۷ اعلامیه بارسلون این حق را به‌عنوان حق جمعی مردم شناسایی نموده‌اند (Hamuli Kabumba, 2001, p.277). طرفدارن این برداشت ماهیت حق بر محیط زیست را مجزای از ماهیت حقوق نسل اول ودوم تلقی نموده و این حق را واجد کلیه ویژگی‌های حقوق نسل سوم که متعلق یا صاحب آن جامعه ومردم است، دانسته‌اند (Vasak,

1972, p.302/ Verdier, 1988, p.188). حقـوق جمعـی حقـوق بشـر را ازمنظـر «تمامیـت انسـانی» وکلیـه عواملی کـه در کـره زمیـن سـکونت دارنـد مـورد توجـه قـرار می‌دهـد (مشـهدی، ۱۳۹۰، ص۱۳۰). بـه قـول پروفسـور رولانـد «حقـوق نسـل سـوم تغییـر بنیادینی را در مجموعـه نظریـه حقـوق بشـر بـه ارمغـان آورده اسـت» (Rouland, 1995, p.140) کسـانی ماننـد آلـن بویـل، پالمرتـز و واسـک بـر ماهیـت متحـول و متغیـر حقـوق بشـر تأکیـد دارنـد. از جملـه اینکـه در شـرایط دنیـای جدیـد، جامعـه نیـز بـه ماننـد فـرد می‌توانـد از حقوقـی بهـره‌مند گـردد. در ایـن حقـوق برخـلاف نظـر منتقدیـن صاحـب و مخاطـب حـق «صرفـاً» جامعـه یـا دولـت نیسـت، بلکـه بـه نوبـه خـود افـراد و افـراد نیـز مخاطـب و صاحـب ایـن دسـته از حقـوق تلقـی می‌شـوند (Patrice Meyer-Bisch, et Edwin Zaccaï, 2004, p.15) ولـی ایـن امـر نافـی فردیـت بشـر نیـز نیسـت. در واقـع بایـد گفـت کـه چیسـتی ایـن حـق منـوط بـه ارائـه تصویـری از ایـن حـق در میـان سـایر حق‌هـا اسـت (Mahfoud Ghezli, 2010).

۲. حملات نظامی امریکایی- صهیونی و نقض حق بر محیط زیست افراد

حمـلات نظامـی بـه زیرسـاخت‌های انـرژی و حیاتـی یـک کشـور می‌تواننـد منجـر بـه نقـض ابعـاد مختلـف حق‌هـای زیسـت‌محیطی افـراد شـوند.

۲-۱. چگونگی نقض حق بر محیط زیست افراد در مخاصمات

شـواهد عینـی از مخاصمـات معاصـردر غـزه و اکرایـن و ایـران و عـراق و افغانسـتان نشـان می‌دهـد کـه تخریـب زیسـت‌محیطی ناشـی از حمـلات نظامـی، پیامدهایـی عمیـق وگاه جبران‌ناپذیـر بـر حقـوق بنیادیـن افـراد بـه جـای می‌گـذارد (حقوقـی همچـون حـق بـر حیـات، سـلامت، آب سـالم، غـذا و محیـط زیسـت سـالم). حمـلات نظامـی در غـزه بـه تخریـب ۸۰ درصـد از سیسـتم‌های آب و فاضـلاب، آلودگـی شـدید آبخـوان سـاحلی و تخریـب بیـش از دو هـزار تأسیسـات صنعتـی انجامیـده اسـت. افـزون بـر ایـن میلیون‌هـا تُـن آوار ناشـی از بمباران‌هـا،

مواد منفجره و مهمات عمل‌نکرده که همچنان تهدیدی جدی برای سلامت عمومی و محیط زیست به شمار می‌رود (Palestinian Environmental Quality Authority, 2025). حملات نظامی از سه مسیر اصلی و به هم‌پیوسته، بنیان‌های زیست‌محیطی و حقوق بشر را تحت تأثیر قرار می‌دهند. نخست از طریق تخریب مستقیم زیرساخت‌های حیاتی محیط زیست (شامل بمباران تصفیه‌خانه‌های آب، تأسیسات فاضلاب، نیروگاه‌ها، پالایشگاه‌های نفت، کارخانه‌های صنعتی و زمین‌های کشاورزی). برای مثال هنگامی که یک تصفیه‌خانه‌ی آب هدف حمله قرار می‌گیرد، نه فقط یک زیرساخت فیزیکی تخریب می‌شود، بلکه حقوق چندگانهٔ افراد (حق بر آب سالم، حق بر سلامت، حق بر حیات و در نهایت حق بر محیط زیست سالم) به‌طور همزمان نقض می‌گردد.

دوم از طریق بقایای آلوده ناشی از جنگ، از جمله عوامل شیمیایی، فلزات سنگین، مواد رادیواکتیو و آلاینده‌های پایدار، «نه فقط حقوق کنونی و آینده به زندگی، سلامت، آب، غذا و محیط زیست سالم را تهدید می‌کنند، بلکه صلح‌سازی و بازسازی را نیز تضعیف می‌نمایند» (Orellana, 2025, para.8). این بقایای سمی، از جمله مهمات عمل‌نکرده، آلودگی‌های شیمیایی و کشتی‌های نظامی غرق‌شده، می‌توانند برای دهه‌ها یا بیشتر خطرناک باقی بمانند و جوامع را از دسترسی به خاک سالم، آب پاک و معیشت پایدار محروم کنند. در جنوب لبنان، عملیات نظامی در ژوئن تا نوامبر ۲۰۲۵ به آلودگی گستردهٔ مهمات عمل‌نکرده انجامید که محدودیت‌های جدی برای آزادی رفت‌وآمد، تأخیر در عملیات بازسازی و به خطر افتادن کادرهای بشردوستانه ایجاد کرد. در غزه تجمع بیش از ۶۰ میلیون تُن آوار حاوی مواد سمی به ایجاد «محیطی متعفن» انجامیده و سیستم‌های فاضلاب که به شدت در اثر بمباران‌ها و عملیات زمینی آسیب دیده‌اند، باعث شده‌اند مردم از توالت‌های روباز استفاده کنند که در هنگام بارندگی طغیان می‌کنند (Reuters, 2025, para.3-6).

سوم از طریق گسستگی اکولوژیک و فروپاشی پیوند محیط زیست ـ شهروندی این نقض اتفاق می‌افتد. نابودی درختان و درختچه‌ها، فرسایش خاک، شورشدن آبخوان‌های ساحلی و نابودی تنوع زیستی، ظرفیت خودبازسازی طبیعت را به شدت کاهش می‌دهد و در نتیجه، برای سال‌ها و دهه‌ها، امکان بازگشت به زندگی عادی و احقاق حقوق بشر را از جمعیت‌های ساکن سلب می‌کند. بررسی‌ها نشان داده است که تخریب محیط زیست در جنگ‌ها می‌تواند به مهاجرت اجباری، از دست رفتن هویت محلی و فروپاشی انسجام اجتماعی بینجامد (کمیسیون حقوق بین‌الملل، ۲۰۲۲، ص۱۷).

۲ـ۲. ابعاد و مؤلفه‌های نقض حق افراد بر محیط زیست سالم در حملات امریکایی ـ صهیونی

در حمله نظامی به ایران در سال ۱۴۰۵، زیرساخت‌های صنعتی و انرژی به‌عنوان اهداف بالقوه نظامی منجر به آلودگی گسترده هوا، آب و خاک شدند. تجربه جنگ خلیج فارس نشان داده است که تخریب تأسیسات نفتی می‌تواند پیامدهای زیست‌محیطی فاجعه‌باری به همراه داشته باشد (UNEP, 1991, p.22) این تخریب‌ها نه‌تنها محیط زیست را نابود می‌کنند، بلکه به‌طور مستقیم حقوق افراد را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهند و سلامت، معیشت و کیفیت زندگی آنان را تهدید می‌کنند. سازمان حفاظت محیط‌زیست ایران اعلام کرد که مناطق حفاظت‌شده در هفت استان کشور دچار آسیب شده و انفجار مخازن نفت در تهران و البرز «تا مرز تهدید امکان حیات» پیش رفته است (فرارو، ۱۴۰۵، https://fararu.com/fa/news/96246). بررسی‌های نخستین نشان می‌دهد که حداقل ۵۳ هزار تن دی‌اکسیدکربن و مقادیر انبوهی از اکسیدهای گوگرد، نیتروژن و ذرات معلق به جو منتشر شده است. مهم‌ترین ابعاد حق بر محیط زیست شامل حق بهره‌مندی از آب سالم، حق بر هوای پاک، محیط آرام، حق دسترسی به اطلاعات زیست‌محیطی، مشارکت در تصمیمات زیست‌محیطی، دسترسی

به عدالت، حق بر جبران خسارات زیست‌محیطی، حق بر آموزش و.... می‌شود (مشهدی و حامدی، ۱۴۰۲، ص۱۵۰) که در ادامه در چهارچوب جنگ علیه ایران بررسی خواهیم نمود.

۱-۲-۲. حق بر آب سالم

نخستین مورد حق بر آب سالم است. بهره‌مندی از آب آشامیدنی سالم برای افراد یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های بهره‌مندی شهروند از محیط زیست سالم است. در ایران به دلیل کمبود منابع آب همواره از سالیان پیش حفظ و حمایت از ذخایر آبی مهم‌ترین دغدغه دولت‌ها بوده است..در جریان حملات امریکا و اسرائیل برخی از احتمال آلودگی منابع آب هم سخن گفته‌اند (Mohammad Mansour, 2026). در وضعیت جنگی، بویژه در مناطق آسیب دیده، منابع و سفره‌های آب زیر زمینی در معرض آلودگی قرار دارند واین امر به معنای آسیب پذیری محیط زیست سالم برای افراد است. شواهد عینی از حملات به مخازن نفتی تهران در مارس ۲۰۲۶ نشان می‌دهد که آتش‌سوزی گسترده، صدها تُن آلاینده را را به جو منتقل کرده و باران متعاقب این آلودگی‌ها که به «باران سیاه» موسوم شد، مستقیماً روان‌آب‌ها و کانال‌های سطحی تهران را می‌تواند آلوده کند و می‌تواند نگرانی‌هایی را درباره نفوذ آلاینده‌ها به آب‌های زیرزمینی ایجاد نماید. همچنین حملات به نیروگاه‌ها و شبکه برق، به دلیل وابستگی ۹۲ میلیون شهروند ایرانی به الکتریسیته برای پمپاژ آب از چاه‌های عمیق و بهره‌برداری از تأسیسات فاضلاب، می‌توانست به شکل غیرمستقیم باعث قطع گسترده آب شرب شود. مطالعات میدانی از حملات اسرائیل به تهران در ۸ مارس ۲۰۲۶، شواهد روشنی از سازوکار مستقیم آلودگی آب در پی حملات هوایی ارائه داده است. در این حملات، چهار مخزن سوخت در تهران و البرز هدف قرار گرفت و آتش‌سوزی گسترده، ابری عظیم از دود سیاه را به ارتفاع چند کیلومتر در جو تهران پراکند (Al-Monitor, 2026) داده‌های هواشناسی نشان داد که

بارندگی متعاقب این حملات، جو آلوده را شستشو داده و باران حاوی مواد نفتی و اسیدی بر شهر باریده است (CBC News, 2026) سازمان جهانی بهداشت (WHO) تأیید کرده است که «باران سیاه و باران اسیدی همراه، به ویژه مخاطرات تنفسی جدی برای جمعیت ایجاد می‌کند (Lindmeier, WHO, 2026) از لحاظ حقوقی، در حقوق بین‌الملل بشردوستانه، حمله به تأسیسات آب شرب و زیرساخت‌های حیاتی غیرنظامی ممنوع است. ماده ۵۴ پروتکل اول الحاقی ۱۹۷۷ (که ایران آن را در سال ۱۹۹۰ تصویب کرده است) به صراحت تخریب «اشیاء ضروری برای بقای غیرنظامیان» از جمله تأسیسات آب آشامیدنی را منع کرده است. همچنین ماده ۵۶، سدها و تأسیسات هسته‌ای را درصورت ایجاد خسارت گسترده و درازمدت برای جمعیت غیرنظامی، در شمار اهداف ممنوعه قرار می‌دهد (مشهدی و دقیق، ۱۴۰۰، ص۵۵۹). مطابق قاعدهٔ چهل و دوم مجموعه قواعد عرفی حقوق بشردوستانه «درصورت حمله به تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک، یعنی سدها، موج‌شکن‌ها و نیروگاه‌های هسته‌ای و سایر تأسیسات داخلی و پیرامون آنها، بایداقداماتی به منظور اجتناب از رهاشدن نیروهای خطرناک و خسارات شدید پیامد آن در میان جمعیت غیرنظامی به عمل آید» (هنکرتز، ۱۳۸۷، ص۲۴۰) حمله علیه چنین تأسیساتی می‌تواند خسارت شدید به جمعیت غیرنظامی و محیط‌زیست وارد کند و تلویحاً به این معنا است که تصمیم‌گیری در مورد حمله به چنین تأسیساتی، درصورتی که در زمرهٔ اهداف نظامی باشند، مستلزم اتخاذ کلیهٔ تدابیر احتیاطی لازم است.

۲-۲-۲. حق بر هوای پاک

دومین مورد حق بر هوای پاک است. هوای پاک نقش حیاتی در زندگی انسان‌ها و سایر عناصر زنده داشته و اگر آلودگی آن از سطح خاصی تجاوز کند باعث ایجاد خطرات مستقیم و غیر مستقیم بر افراد خواهد بود. در اثر حمله به پالایشگاه تهران، باران اسیدی و باران سیاه بر سطح شهر تهران و

نواحی اطراف فروریخته و خاک و منابع آب زیرزمینی را آلوده ساخته است. دست‌کم ۱۳ منطقه حفاظت‌شده در هفت استان آسیب دیده و لکه نفتی به طول بیش از ۲۰ کیلومتر سواحل خلیج‌فارس را در برگرفته است (Mohammad Mansour, 2026). این خطرات بویژه نسبت به افراد حساس (ازجمله بیماران مبتلا به آسم)، کودکان و سالخوردگان حائز اهمیت است. ذرات معلق و مونواکسید کربن ناشی سوختن مواد آلاینده می‌توانند منجر به بیماری قلبی، تنفسی و عروقی می‌شوند. شکی نیست که عنصر هوا به‌عنوان مهم‌ترین عامل حیات و عنصر بهره‌مندی انسان‌ها از محیط زیست سالم از سایر عوامل نیازمند مراقبت و توجه بیشتری است. در جریان اولین موج حملات در ۱۶ اسفند ۱۴۰۴ (۷ مارس ۲۰۲۶)، دست‌کم ۳۰ انبار سوخت در ایران، از جمله انبار نفت شهران در شمال غرب تهران و پالایشگاه نفت تهران در جنوب شرق پایتخت، مورد اصابت قرار گرفت. تصاویر ماهواره‌ای نشان می‌دهد که این آتش‌سوزی‌ها تا ۱۸ مارس (۲۷ اسفند) ادامه یافت و در همین روز، دومین موج حملات، تأسیسات پالایش گاز پارس جنوبی در شمال خلیج‌فارس را هدف گرفت (Paknejad, 2026). همزمان با گذر سامانه کم‌فشار از منطقه، ذرات دوده و ترکیبات گوگردی و نیتروژنی حاصل از آتش‌سوزی‌ها با بارش‌ها درآمیخت و پدیده «باران سیاه» را به وجود آورد (Guardian, 2026). تحلیل نمونه‌های باران سیاه در شمال و جنوب تهران حاکی از وجود بنزن، تولوئن، هیدروکربن‌های آروماتیک چندحلقه‌ای (PAHs) و فلزات سنگین (سرب، کادمیم و نیکل) در غلظت‌های فراتر از استاندارد ملی ایران بوده است. معاون وزیر بهداشت ایران اعلام کرد که نفوذ این آلودگی به آبخوان‌های تهران آغاز شده است (Mohammad Mansour, 2026) سازمان جهانی بهداشت (WHO) در تاریخ ۱۰ مارس ۲۰۲۶، وقوع «باران سیاه» و تجمع «ترکیبات سمی حلقوی آروماتیک، سولفور و اکسیدها» در جو را تأیید و هشدار داد که مواجهه با این آلاینده‌ها

می‌توانـد منجـر بـه مشـکلات تنفسـی، سـرطان در بلندمـدت و آسـیب بـه پوسـت و چشـم شـود. گزارش‌هـای میدانـی حاکـی از آن بـود کـه سـاکنان بلافاصلـه دچـار «سـردرد، سـوزش چشـم و گلـو، تنگـی نفـس و طعـم بـد در دهـان» شـده‌اند.رییس سـازمان حفاظـت محیـط زیسـت ضمـن اشـاره بـه تشـکیل پرونـده قضایـی در دادگاه‌هـای داخلـی علیـه عاملان حمـلات و طـرح دعـوای خسـارت بـرای افـراد، بـر ضـرورت پیگیـری بین‌المللـی تأکیـد کـرد.

۳-۲-۲. حق بر محیط آرام

سـومین مـورد حـق بـر محیـط آرام و عـاری از آلودگـی صوتـی اسـت. آلودگـی صوتـی ناشـی از انفجارهـای مکـرر، پـرواز جنگنده‌هـا و انفجارهـای ثانویـه در حمـلات نظامـی ایـالات متحـده و اسـرائیل بـه ایـران، نـه یـک پیامـد جانبـی و موقتـی، بلکـه یـک بُعـد جـدی و مانـدگار از تخریـب حـق افـراد بـر محیـط زیسـت سـالم و حـق بـر سـلامت اسـت. صـدای مهیـب موشـک‌ها، آژیـر پدافنـد هوایـی، سـقوط آوار، پروازهـای کـم سـرعت جنگنده‌هـا و پهپادهـای شناسـایی و نیـز صـدای چندیـن و چنـد انفجـار پیاپـی در ارتبـاط بـا نقـض چنیـن حقـی اسـت. ایـن حـق در ارتبـاط مسـتقیم بـا آلودگی‌هـا و مزاحمت‌هـای صوتـی اسـت. امـروزه بـا ازدیـاد انـواع مختلـف منابـع صوتـی آسـیب زا در شـهرها صحبـت از آلودگـی بسـیار خطرنـاک و پنهانـی می‌شـود کـه آسـیب جـدی را بـر سـلامتی انسـان‌ها در محیـط شـهری نهـاده اسـت. بنابرایـن فقـدان آلودگـی صوتـی در محیـط زیسـت انسـانی یکـی دیگـر ازمؤلفه‌هـای حـق برمحیـط زیسـت سـالم بـه شـمار می‌رود. بخصـوص نسـبت بـه اشـخاص آسـیب پذیرنظیـر کـودکان وسـالمندان وفضاهایی نظیـر بیمارسـتان‌ها، کتابخانه‌هـا واماکـن مسـکونی اهمیـت دارد. ترافیـک جاده‌هـا، سـروصدای ناشـی از تلویزیون‌هـا، خانه‌سـازی، سـرو صـدای ناشـی از گوشـی‌های همـراه در فضاهـای بسـته، صداهـای گوش‌خـراش ناشـی از هواپیماها، قطارهـای شـهری و بیـن شـهری، دسـتگاه‌های تهویـه، اگـزوز، بـوق و دزدگیـر اتومبیل‌هـا و موتورسـیکلت‌ها نمونه‌هایـی از ایـن دسـت می‌باشـند (مشـهدی،

۱۳۸۶). نقطه مقابل «آلودگی صوتی» نیاز به زندگی در یک محیط «آرام» و «ساکت» است که این مفهوم در ارتباط با یکسری مفاهیم دیگر نظیر «حق آسایش»، «احترام به زندگی خصوصی» «حق بر سلامتی» و تمتع از بهترین حالت سلامتی جسمی و روحی است که در اسناد حقوق بشری بین‌المللی و قوانین اساسی از جمله در میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (ICESCR) بر آنها تأکید شده است. در تفسیر عام شماره ۱۴ کمیته اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در نوامبر سال ۲۰۰۰ آمده است: «حق بر بهداشت و سلامتی، طیف وسیعی از عوامل اقتصادی- اجتماعی رادر بر می‌گیرد. عواملی که شرایطی را فراهم می‌نماید که افراد بتوانند در آن شرایط از زندگی توام با سلامتی برخوردار گردند، از جمله این عوامل، محیط‌زیست است». هم چنین این کمیته عنوان می‌کند: "دولت‌ها بایستی از آلوده‌کردن هوا، آب و خاک بپرهیزند و از ریختن زباله‌های صنعتی غیر قابل بازیافت در محیط‌های طبیعی، از به‌کارگیری سلاح‌های هسته‌ای، بیولوژیکی و شیمیایی خودداری کنند و دسترسی به خدمات مربوط به سلامتی را برای همه آسان کنند و در هنگام حوادث و بلایا از کمک‌های انسان دوستانه دریغ نورزند» (Ohchr, 2000, para.4) انفجارهای ناگهانی نظامی می‌توانند امواج فشار صوتی بالاتر از ۱۴۰ دسی‌بل تولید کنند که حتی در مسافت چند کیلومتری نیز سبب آسیب دائمی حلزون شنوایی و پرده گوش می‌شود. در این میان، انفجارهای ناشی از برخورد موشک‌ها یا تخریب تأسیسات نفتی و پالایشگاهی تا محدوده ۱۷۰ تا ۱۸۰ دسی‌بل را نیز در نزدیکی سایت برخورد تولید می‌کند که مشابه نزدیک‌شدن به جت درحال برخاستن به فاصله ۳۰ متری یا ترکیدن ترقه در کنار گوش است. موج انفجار (Blast Wave) که با سرعت حدود ۹,۰۰۰ متر بر ثانیه حرکت می‌کند، پیش از آنکه گوش را درگیر کند، از بافت‌های هوادارِ ریه عبور کرده، باعث کوفتگی، پارگی و خونریزی داخلی موسوم به «ریه انفجاری (Blast Lung) می‌شود.

روانشناسان بالینی استدلال کرده‌اند که «برانگیختگی بیش از حد» ناشی از انتظار مداوم و شنیدن صداهای ناگهانی به مرور به «اختلال استرس پس از سانحه (PTSD) تمام عیار تبدیل می‌شود.

۲-۲-۴. حق دسترسی به اطلاعات زیست‌محیطی

چهارمین مورد حق دسترسی به اطلاعات زیست‌محیطی است. سازمان جهانی بهداشت در تاریخ ۱۸ مارس ۲۰۲۶ هشدار داد که آلودگی حاصل از تأسیسات نفتی خطر آلودگی غذا، آب و هوا را در پی دارد. گزارش‌های مردمی از سردرد، سوزش چشم و گلو و تنگی نفس خبر داده‌اند (Guardian, 2026). اداره کل حفاظت محیط‌زیست استان اصفهان نیز تأکید کرده که یکی از پیامدهای مخرب جنگ، آسیب به هوا، خاک و آب و افزایش گازهای گلخانه‌ای است. باتوجه به مرزنشناس نبودن محیط زیست، انتشار گسترده ذرات دوده و کربن سیاه تا مناطق همسایه نیز گسترش یافته و پیامدهای اقلیمی منطقه‌ای دارد (نینوایی، ۱۴۰۵، ص۱). افزایش حوادث آلودگی در کشورها و آثار زیانبار برخی تغییرات طبیعی و انسانساخت در محیط زیست با عث گردید تا افراد حق داشته باشند از تغییرات زیست‌محیطی اطراف خود اطلاع داشته باشند. این امر در واقع در راستای تصمیم و اقدام به موقع افراد در مورد مشکلات زیست‌محیطی است. مبنای موجهه شناسایی این حق برای افراد این امر مهم است که قراردادن یا دست یابی افراد به اطلاعات در خصوص وضعیت محیط زیست، عوامل تخریب و خطرات احتمالی می‌تواند منجر به پیشگیری از مخاطرات و کاستن از عواقب حوادث آلودگی باشد. این امر ناشی از این امر است که «در واقع هر فردی باید جدا از دولت مراقب حفاظت از محیط زیست باشد» (ویژه، ۱۳۸۵، ص۷۹).

۲-۲-۵. حق جبران خسارات زیست‌محیطی

و در نهایت پنجمین، مورد حق بر جبران خسارات زیست‌محیطی است. در وضعیت جنگی حق دسترسی افراد به جبران خسارات زیست‌محیطی باتوجه

به افزایش خسارات آلودگی باید تضمین و تسهیل گردد. هر شخص حقیقی یا حقوقی از جمله سازمانهای مردم نهادی که حقوق زیست‌محیطی آنها در اثر حملات نقض گردیده، محق به مراجعه و دسترسی به دادگاه صالح داخلی یا بین‌المللی خواهد بود. از لحاظ طیف خسارات وارده سازمان حفاظت محیط‌زیست ایران گزارش داده است که ۱۳ منطقه حفاظت‌شده در هفت استان شامل هرمزگان، بوشهر، سیستان و بلوچستان، فارس، کردستان، البرز و تهران دچار آسیب از کم تا خیلی زیاد شده‌اند (فرارو، ۱۴۰۵، ص۱). در سواحل خلیج‌فارس، حمله به یکی از شناورهای نیروی دریایی ایران و نیز روانـاب ناشی از تأسیسات ساحلی، لکه نفتی به طول بیش از ۲۰ کیلومتر ایجاد کرده که جنگل‌های حرا را تهدید می‌کند (ایسنا، ۲۰۲۶). در این راستا دولت ایران گام‌های مشخصی برای مستندسازی و پیگرد خسارت‌های زیست‌محیطی برداشته است. سازمان حفاظت محیط زیست در ۱۴ آوریل ۲۰۲۶ اعلام کرد که با همکاری وزارت دادگستری، در حال مستندسازی خسارت‌های زیست‌محیطی ناشی از جنگ است تا این جنایات در دادگاه‌های بین‌المللی قابل پیگرد باشند (Tehran Times, 2026, para.4). شینا انصاری، رییس سازمان محیط زیست، نیز تأکید کرد که «ساختمان‌ها و تجهیزات سازمان حفاظت محیط زیست در ۲۰ استان و ۱۱۳ منطقه حفاظت‌شده در هفت استان کشور در جریان جنگ تخریب شده است» (ibid). وی همچنین اعلام کرد که این اقدامات نه فقط نقض آشکار حقوق بشردوستانه بین‌المللی، بلکه مصادیق بارز جنایت زیست‌محیطی (اکوساید) محسوب می‌شوند و باید در دادگاه‌های بین‌المللی تحت پیگرد قرار گیرند (ibid, para.9). در خصوص هرچند اکوساید در اساسنامه رم به‌عنوان جرم مستقل مورد اشاره قرار نگرفته است، لیکن به‌عنوان رکن مادی ارتکاب جنایت جنگی قابلیت پیگرد حقوقی را خواهد داشت. به دیگر سخن اکوساید (بوم‌زدایی) می‌تواند با سایر جرایم بین‌المللی مانند جنایت علیه بشریت، جنایات جنگی و نسل‌زدایی همپوشانی داشته باشد یا به‌عنوان

مقدمه‌ای برای آنها عمل کند (Nowak, 2022, p.75). تخریب گسترده محیط زیست می‌تواند مستقیماً منجر به رنج، جنایت علیه بشریت: بیماری، قحطی و مهاجرت اجباری جمعیت‌های غیرنظامی شود که خود می‌تواند مصداق حملات سازمان‌یافته علیه جمعیت غیرنظامی تلقی شود. تخریب عامدانه منابع حیاتی برای بقای جمعیت غیرنظامی، یا هدف قراردادن عامدانه تأسیسات محیط زیستی (مانند سدها و شبکه‌های آب) در طول درگیری‌های مسلحانه، میتواند مصداق جنایات جنگی باشد (Rigo-García, 2025, p.97/ Kel-ly, 2025, p.4). به‌نظر می‌رسد، در تجاوز و حمله عامدانه ۲۰۲۶ امریکا و رژیم اسرائیل به مخازن نفت تهران و کرج، که نتیجه آن، انفجار گسترده و محصورشدن تهران و کرج در انواع آلودگی‌های محیط زیستی بود. مصداق بارز اکوساید (بوم‌زدایی) و تخریب شدید، بلندمدت و پایدار محیط زیست به وقوع پیوسته باشد. به لحاظ مسئولیت بین‌المللی نیز مطابق ماده ۹ پیش نویس ۲۰۲۲ کمیسیون حقوق بین‌الملل فعل متخلفانه بین‌المللی دولت در رابطه با مخاصمهٔ مسلحانه که باعث ورود خسارت به محیط‌زیست می‌شود، مستلزم مسؤولیت بین‌المللی دولت و ایجاد تعهد به جبران کامل چنین خسارتی از جمله آسیب به محیط‌زیست به‌خودی‌خود می‌باشد (مشهدی، ۱۴۰۲، ص۲۶۹).

نتیجه

بهره‌مندی افراد از محیط زیست سالم و عاری از آلودگی به‌مثابه یک «ضرورت» بقا و تداوم حیات انسانی مبنای طرح لزوم بهره‌مندی مردمان از حق بر محیط زیست را در ادبیات حقوق بشری فراهم نموده است. حملات امریکایی صهیونی علیه مردمان ایران زمینه نقض حق‌های زیست‌محیطی آنان را فراهم نمود. در این مقاله تلاش شد به برخی از ابعاد آن اشاره گردد. به‌عنوان یک قاعده کلی می‌توان گفت، چهارچوب‌های حقوقی موجود در سطح داخلی و بین‌المللی برای حمایت مؤثر از محیط زیست و حقوق بشر در شرایط جنگی کافی

نیستند. شکاف میان قواعد حقوقی و اجرای آن‌ها، یکی از مهم‌ترین چالش‌ها در این حوزه محسوب می‌شود. این مقاله بر ضرورت توسعه سازوکارهای داخلی و بین‌المللی برای پایش مستقل آسیب‌های زیست‌محیطی در زمان جنگ تأکید دارد. همچنین پیشنهاد می‌شود که قواعد حقوقی موجود به‌گونه‌ای اصلاح شوند که پاسخگوی شرایط جنگ و صلح باشد. علاوه بر این باتوجه به وقایع گزارش شده می‌توانند زمینه پیگیری حقوقی جبران خسارات زیست‌محیطی را فراهم آورد. خلأ مذکور به‌ویژه برای مردمان ایران که بلافاصله پس از حملات ۷ مارس ۲۰۲۶ در معرض «باران سیاه» و ترکیبات سمی حلقوی آروماتیک، اکسیدهای گوگرد و نیتروژن قرار گرفتند، عینیت پیدا کرده است. آنچه در خلال این پژوهش از لابه‌لای آرای قضایی، رویّه‌های بین‌المللی و شواهد میدانی از حملات نظامی به ایران آشکار شد، وجود شکاف عمیقی است میان «شناسایی نظری» حقوق بشر زیست‌محیطی در زمان جنگ و «حمایت عملی» از آن است. نظام حقوقی موجود همچنان خلأ ساختاری مواجه است که تحقق حقوق بشر زیست‌محیطی در زمان جنگ را با مانع روبه‌رو می‌سازد. از جمله اینکه ما شاهد فقدان جرم مستقلی تحت عنوان «اکوساید» در اساسنامه رم هستیم. بر اساس یافته‌های این پژوهش، گذار از نظام کنونی جبران خسارت (که دولت‌محور است) به نظامی که حقوق بشر زیست‌محیطی را در مرکز خود قرار می‌دهد ضروری است. حملات به تأسیسات نفتی تهران در مارس ۲۰۲۶ نشان داد که تخریب محیط زیست نه فقط یک «خسارت جانبی»، بلکه نقض مستقیم حقوق بنیادین بشر از جمله حق بر حیات، حق بر سلامت، حق بر آب سالم و حق بر هوای پاک است. شناسایی «حق فردی بر جبران خسارت زیست‌محیطی» به‌عنوان جزئی از حقوق بشر نه فقط یک آرمان، بلکه یک واقعیت در حال تحقق می‌تواند باشد. جامعهٔ بین‌المللی باید این الگو را به‌عنوان یک هنجار عرفی در حال تکوین به رسمیت بشناسد و آن را در مورد تمام مخاصمات، بدون تبعیض، به‌کار گیرد. همچنین جرم‌انگاری مستقل «اکوساید» در حقوق بین‌الملل کیفری

ضروری به‌نظر می‌رسد. تا زمانی که تخریب گسترده وشدید و طولانی مدت محیط زیست به‌عنوان جرمی مستقل در اساسنامه رم گنجانده نشود، دادستان‌ها ناگزیر از اثبات «قصد آسیب به انسان» برای تعقیب تخریب‌کنندگان محیط زیست در مخاصمات خواهند بود. این شرط، بسیاری از مصادیق تخریب زیست‌محیطی (از جمله آلودگی‌های ناشی از آتش‌سوزی مخازن سوخت) را از حوزهٔ تعقیب کیفری خارج می‌کند.

حقوق بشر زیست‌محیطی در زمان جنگ، نه یک مفهوم انتزاعی، بلکه واقعیتی عینی و ملموس است که در ریه‌های شهروندان تهران که «باران سیاه» را تنفس کرده‌اند، در گوش‌های کودکان کرج که از صدای انفجارهای پی‌درپی دچار آسیب شنوایی شده‌اند و در آب‌خوان‌های خوزستان که به آلاینده‌های شیمیایی جنگ آلوده شده‌اند، تجلی یافته است. نظام حقوقی موجود، اگرچه در سطح نظری گام‌هایی در جهت شناسایی این حقوق برداشته است، اما در سطح عملی، همچنان در چهارچوب دولت‌محورِ سنتی اسیر مانده و «انسان» و «محیط زیست» را به‌عنوان موضوعات تبعی در حاشیهٔ خود نگاه داشته است. گذار از این وضعیت، نیازمند بازاندیشی بنیادین در مفهوم «جبران خسارت» است. جبرانی که نه فقط خسارت مالی، که «ترمیم بستر زندگی و خسارات معنوی» شهروندان را هدف قرار دهد؛ جبرانی که در آن، «حق فردی» بر «حق دولت» تقدم یابد؛ و جبرانی که در آن، محیط زیست نه به‌عنوان «ابزاری برای تأمین نیازهای انسان»، بلکه به‌عنوان «ارزشی ذاتی و مستقل» مورد حمایت قرار گیرد. تا آن زمان، هر مکانیسم جبرانی که دولت‌محور باقی بماند، گسست میان تخریب محیط زیست و «انسان آسیب دیده از جنگ» را بازتولید خواهد کرد و حقوق بشر زیست‌محیطی، در قامت یک «ادعای اخلاقی» نه یک «حق قضایی مؤثر»، همچنان در هالهٔ ابهام در ادبیات حقوق بین‌الملل بشر و بشردوستانه، باقی خواهد ماند.

حامی مالی

بنا به اظهار نویسنده مسئول، این مقاله هیچ‌گونه حامی مالی ندارد.

سهم نویسندگان در پژوهش

تمام نویسندگان در طراحی، اجرا و نگارش مقاله مشارکت داشته‌اند و محتوای نهایی مقاله را تأیید می‌کنند.

تضاد منافع

نویسندگان تصریح می‌کنند که هیچ‌گونه تضاد منافعی در ارتباط با این مقاله وجود ندارد.

منابع فارسی

افتخار جهرمی، گودرز. (۱۳۸۸). حقوق بشر، محیط زیست و توسعه پایدار. *مجله تحقیقات حقوقی دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی*، (۵۰)، ۲۴—۹۰.

ایسنا. (۱۴۰۴، ۱۷ اسفند). *پیامدهای زیست‌محیطی حمله هوایی به تأسیسات نفتی*. خبرگزاری دانشجویان ایران. https://www.isna.ir/news/1404121710227

پارسا، علیرضا. (۱۳۷۷). محیط زیست و حقوق بشر. *اطلاعات سیاسی ـ اقتصادی*، (۱۳۵—۱۳۶)، ۱۳۱—۱۳۹.

پالمرتز، مارک. (۱۳۸۸). آیین‌مندنمودن حقوق محیط زیست؛ بررسی کنوانسیون آرهوس (علی مشهدی، مترجم). *مجله حقوقی داور*، (۲)، ۱۵۵—۱۶۸.

پیری، مریم، و قاسمی، ناصر. (۱۳۸۸). بررسی حقوقی ـ قضایی چگونگی و نقش اعمال حقوق شهروندی در محیط زیست. *علوم و تکنولوژی محیط زیست*، (۳)، ۱۲۰—۱۴۵.

ترینداد، آنتونیو آگوستو کاچادو. (۱۳۸۲). حقوق بشر و محیط زیست. در جانوس سیموندیس، *حقوق بشر: ابعاد نوین و چالش‌ها (طرح تقویت ظرفیت‌های آموزش و پژوهش حقوق بشر)* (محمدعلی شیرخانی، مترجم). نشر گرایش.

حبیبی، محمدحسن. (۱۳۸۲). حق برخورداری از محیط زیست سالم به‌عنوان حق بشریت. *مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران*، (۶۰)، ۱۳۱—۱۷۰.

حسین‌پور خوش‌قلب، فاطمه، وکیهانلو، فاطمه. (۱۴۰۲). چالش‌های حقوق بین‌الملل بشردوستانه در حفاظت از محیط زیست دریایی. *فصلنامه مطالعات حقوق عمومی (دانشگاه تهران)*، (۵۳)، ۱۴۶۵—۱۴۸۹.

چیراس، دانیل دی. (۱۳۸۲). *علوم زیست‌محیطی* (محمدرضا داهی و بهرام معلمی، مترجمان). مرکز نشر دانشگاهی.

ذاکریان، مهدی. (۱۳۸۱). *حقوق بشر در هزاره جدید (طرح تقویت ظرفیت‌های آموزش و پژوهش حقوق بشر)*. انتشارات دانشگاه تهران.

عسکری، پوریا. (۱۴۰۱). حفاظت از محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه از دیدگاه کمیسیون حقوق بین‌الملل و کمیته بین‌المللی صلیب سرخ. *مجله حقوقی بین‌المللی*، (۶۶)، ۶۳—۹۴.

فرارو. (۱۴۰۵، ۲۴ فروردین). *خسارات زیست‌محیطی جنگ اخیر (انتشار بیش از ۵۳ هزار تن دی‌اکسید کربن)*. https://fararu.com/fa/news/96246

کشاورز، اسماعیل. (۱۳۸۷). *مبانی فلسفی حق بر محیط زیست سالم* [پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی].

کمیسیون حقوق بین‌الملل. (۱۴۰۲). *حفاظت از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه (متن و شرح اصول ۲۰۲۲ کمیسیون حقوق بین‌الملل)* (علی مشهدی، مترجم). انتشارات شهر دانش.

کیس، الکساندر، و شلتون، دینا. (۱۳۸۸). *کتابچه قضایی حقوق محیط زیست* (محسن عبداللهی، مترجم). انتشارات خرسندی و معاونت حقوقی و توسعه قضایی قوه قضائیه.

لوسین زهادی، رها. (۱۳۸۳). نسل‌های حقوق بشر. در مهدی ذاکریان (ویراستار)، *مفاهیم کلیدی حقوق بشر بین‌المللی*. نشر میزان.

محمدپور، نسرین. (۱۳۷۹). افزایش جمعیت جهان و منابع باقیمانده. *مجله محیط زیست (سازمان حفاظت محیط زیست)*، (۳۳)، ۸۳—۹۵.

مشهدی، علی، و حامدی، ریحانه. (۱۴۰۲). سبزشدن حقوق بشر: تأملی بر شکل‌گیری و تحول حقوق بشر زیست‌محیطی. *پژوهشنامه حقوق تطبیقی*، (۲)، ۱۵۰—۱۷۵.

مشهدی، علی، و دقیق، مهتاب. (۱۴۰۰). حمله علیه تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک ازمنظر حقوق بین‌الملل. *مجله مطالعات حقوق عمومی*، (۲)، ۵۵۹—۵۷۴.

مشهدی، علی. (۱۳۸۶). بررسی و شناسایی جنبه‌های حقوقی آلودگی صوتی؛ از قواعد داخلی تا تلاش‌های بین‌المللی. *علوم محیطی*، (۱)، ۵۳—۶۶.

مشهدی، علی. (۱۳۹۲). *حق بر محیط زیست سالم*. انتشارات میزان.

نینوایی، نادر. (۱۴۰۵، ۲۷ فروردین). *دود جنگ در دیدگان محیط زیست*. تارنمای ایران آنلاین. https://inn.ir/news/article/150209

ویژه، محمدرضا. (۱۳۸۵). حق دسترسی به اطلاعات محیط زیست: بررسی حقوق بشر اروپایی. *مجله محیط‌شناسی*، (۴۰)، ۷۷—۸۶.

هنکرتز، ژان ماری، و دیگران. (۱۳۸۷). *حقوق بین‌الملل بشردوستانه عرفی* (ترجمه دفتر امور بین‌الملل قوه قضاییه جمهوری اسلامی ایران و کمیته بین‌المللی صلیب سرخ). انتشارات مجد.

منابع لاتین و بین‌المللی

Anoukaha, F. (2002). *Le droit à l'environnement dans le système africain de protection de droit de l'homme*. Dschang.

Caselli, G., Vallin, J., & Wunsch, G. J. (2006). *Histoire des idées et politiques de population*. Édition de l'Institut national d'études démographiques.

Ghezali, M. (2010, February 11). *Les nouveaux droits fondamentaux de l'homme*. http://www.cidce.org/pdf/livre%20rio/rapports%20g%C3%A9n%C3%A9raux/ghezali.pdf

Gourde, K. (2010). *Le droit à un environnement de qualité au Québec: une réponse aux problèmes de pollution diffuse?* [Mémoire de maîtrise, Université de Montréal]. Papyrus. https://papyrus.bib.umontreal.ca/jspui/bitstream/1866/4794/2/Gourde_Karine_2010_memoire.pdf

Guardian. (2026, March 10). *Bombing of Iran's oil infrastructure to have major environmental fallout, experts warn*. https://www.theguardian.com/world/2026/mar/10/bombing-of-irans-oil-infrastructure-to-have-major-environmental-fallout-experts-warn

Hamuli Kabumba, Y. (2001). Plaidoyer pour l'effectivité du droit à un environnement sain en Afrique. *Revue de Droit Africain*, 5(19).

International Committee of the Red Cross (ICRC). (1977). *Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949 (Protocol I)*. ICRC.

International Committee of the Red Cross (ICRC). (2020). *Guidelines on environmental protection in armed conflict*. ICRC.

Kelly, M. J. (2025). War crime or ecocide? Ukraine's prosecution of environmental crimes committed by Russian forces. *Emory International Law Review*, 40(1), 3.

Kiss, A. (1976). Peut-on définir le droit de l'homme à l'environnement? *Revue Juridique de l'Environnement*, (1), 15–17.

Kiss, A. (1993). Concept and possible implications of the right to environment. In K. E. Mahoney & P. Mahoney (Eds.), *Human rights in the twenty-first century: A global challenge*. Martinus Nijhoff Publishers.

Kiss, A., & Beurier, J.-P. (2004). *Droit international de l'environnement*. Pedone.

Kiss, A., & Shelton, D. (1997). *Manual of European environmental law*. Cambridge University Press.

Lamarque, J. (1998). *Code de l'environnement*. Dalloz.

Mansour, M. (2026, March 9). *Israeli attacks on Iran fuel sites aim 'to break resilience of people'*. Al Jazeera. https://www.aljazeera.com/features/2026/3/9

Mashhadi, A., & Fahimi, A. (2023). Protecting animals rights in armed conflicts

from the perspective of Islam and international humanitarian law. *Iranian Journal of International and Comparative Law*, 1(1), 150–160. https://doi.org/10.22091/ijicl.2022.8372.1047

Mensah, B. (2002). *European human rights case summaries 1960–2000*. Cavendish Publishing Limited.

Mermet, L. (2005). *Étudier des écologies futures: un chantier ouvert pour les recherches prospective environnementale*. Presses Interuniversitaires Européennes.

Meyer-Bisch, P., Martens, P., & Zaccaï, E. (2004). Le sujet des droits de l'homme est individuel, mais l'objet est commun: Analyse à partir des droits culturels. In T. Berns (Ed.), *Le droit saisi par le collectif* (pp. 207–282). Bruylant.

Nowak, E. (2022). From genocide to ecocide: Essentials of a new category of international crime against humanity. *Undecidabilities and Law*, (2), 75–98.

UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR). (2000). *General Comment No. 14: The right to the highest attainable standard of health (Art. 12)* (UN Doc. E/C.12/2000/4). https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Women/WRGS/Health/GC14.pdf

Orellana, M. (2025). *Toxic remnants of war pose grave threat to human rights and environment: Report to the 80th session of the UN General Assembly*. Office of the UN High Commissioner for Human Rights. https://www.ohchr.org/en/press-releases/2025/10/toxic-remnants-war-pose-grave-threat-human-rights-and-environment-un-expert

Paknejad, M. (2026, March 27). *Iranian oil minister to UN chief: Condemn Israel-US attacks on Iran's oil industry*. Tehran Times. https://www.tehrantimes.com/news/524974/Iranian-oil-minister-to-UN-chief-Condemn-Israel-US-attacks-on

Palestinian Environmental Quality Authority. (2025). *Israel's war produces 60 million tons of rubble, hazardous waste in Gaza*. https://en.abna24.com/news/1759542/Israel-s-War-Produces-60-Million-Tons-of-Rubble-and-Hazardous

Pallemaerts, M., & Déjeant-Pons, M. (2002). *Droits de l'homme et environnement: Recueil d'instruments et autres textes internationaux concernant les droits individuels et collectifs en matière d'environnement dans le cadre international et européen*. Conseil de l'Europe.

Prieur, M. (2001). *Droit de l'environnement* (4e éd.). Dalloz.

Prieur, M. (2003). *La mise en œuvre nationale du droit international de l'environnement dans les pays francophones*. Presses Universitaires de Limoges.

Prieur, M. (2010). *Droit de l'homme à l'environnement et développement durable*. Faculté de droit et des sciences économiques, Université de Limoges. http://www.

francophonie-durable.org/documents/colloque-ouaga-a5-prieur.pdf

Reuters. (2025, November 7). *Piles of garbage and seeping sewage pollute devastated Gaza*. https://www.reuters.com/world/middle-east/piles-garbage-seeping-sewage-pollute-devastated-gaza-2025-11-07

Rigo-García, J. (2025). Ecocide: From a war crime to an international crime?. *Opolskie Studia Administracyjno-Prawne*, 23(1), 97–124.

Rouland, N. (1995a). L'archipel des droits de l'Homme. In *Sélection d'articles (1989-1995)* (p. 195). LAJP.

Rouland, N. (1995b). Les fondements anthropologiques des droits de l'homme. In *Sélection d'articles (1989-1995)* (p. 140). LAJP.

Sudre, F., et al. (2005). *Les grands arrêts de la Cour européenne des droits de l'Homme*. PUF.

Tehran Times. (2026, April 14). *US, Israel should be prosecuted in international courts for ecocide: DOE*.

United Nations Commission on Human Rights. (1994). *Human rights and the environment* (UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1994/9, Annex III). United Nations.

United Nations Environment Programme (UNEP). (1991). *Environmental impact of the Gulf War: Interim report*. UNEP. https://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/7427/1/IR-04-019.pdf

United Nations Environment Programme (UNEP). (2009). *From conflict to peacebuilding: The role of natural resources and the environment*. UNEP.

Vasak, K. (1979). *Pour la troisième génération des droits de l'homme: Les droits de solidarité* [Conférence inaugurale de la 10e Session d'étude]. Institut international des droits de l'homme.

Vasak, K. (1990). Les différentes catégories des droits de l'homme. In A. Lapeyre, F. de Tinguy, & K. Vasak (Dir.), *Les dimensions universelles des droits de l'homme* (pp. 302–303). Bruylant.

Verdier, R. (1988). Droits des peuples et droits de l'Homme à la lumière de l'anthropologie. *Droits et Cultures*, (15–16).

References

Eftekhar Jahromi, Goudarz. "Human Rights, Environment and Sustainable Development." *Legal Research Journal of Shahid Beheshti University Faculty of Law*, no. 50, Autumn 2009, pp. 24–90. [In Persian]

ISNA. "Environmental Consequences of the Airstrike on Oil Facilities." March 8, 2026. https://www.isna.ir/news/1404121710227. [In Persian]

Parsa, Alireza. "Environment and Human Rights." *Political-Economic Information*, no. 135–136, November–January 1998–1999, pp. 131–139. [In Persian]

Pallemaerts, Marc. "Proceduralizing Environmental Rights: An Examination of the Aarhus Convention." Translated by Ali Mashhadi. *Davar Law Journal*, no. 2, Winter 2009, pp. 155–168. [In Persian]

Piri, Maryam, and Naser Ghasemi. "A Legal-Judicial Study on the Mechanism and Role of Exercising Citizenship Rights in the Environment." *Journal of Environmental Science and Technology*, no. 3, Autumn 2009, pp. 120–145. [In Persian]

Trindade, António Augusto Cançado. "Human Rights and the Environment." In Janusz Symonides, *Human Rights: New Dimensions and Challenges*, translated by Mohammad Ali Shirkhani. Tehran: Gerayesh Publishing, 2003. [In Persian]

Habibi, Mohammad Hassan. "The Right to a Healthy Environment as a Human Right." *Journal of the Faculty of Law and Political Science, University of Tehran*, no. 60, Summer 2003, pp. 131–170. [In Persian]

Hosseinpour Khoshghalb, Fatemeh, and Fatemeh Keyhanlou. "Challenges of International Humanitarian Law in Protecting the Marine Environment." *Public Law Studies Quarterly (University of Tehran)*, no. 53, Winter 2024, pp. 1465–1489. [In Persian]

Chiras, Daniel D. *Environmental Science*. Translated by Mohammad Reza Dahi and Bahram Moallemi. Tehran: Iran University Press, 2003. [In Persian]

Zakerian, Mehdi. *Human Rights in the New Millennium*. Tehran: University of Tehran Press, 2002. [In Persian]

Askari, Pouria. "Environmental Protection in Armed Conflicts from the Perspective of the International Law Commission and the International Committee of the Red Cross." *Iranian Journal of International Law*, no. 66, Autumn 2022, pp. 63–94. [In Persian]

Fararu. "Environmental Damage of the Recent War (Release of over 53,000 Tons of Carbon Dioxide)." April 13, 2026. https://fararu.com/fa/news/96246. [In Persian]

Keshavarz, Esmail. *Philosophical Foundations of the Right to a Healthy Environment*. Master's thesis in Environmental Law, Shahid Beheshti University, Tehran, 2008. [In Persian]

International Law Commission. *Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts (Text and Commentary of the 2022 Principles of the International Law Commission)*. Translated by Ali Mashhadi. Tehran: Shahr-e Danesh Publishing, 2023. [In Persian]

Kiss, Alexandre, and Dinah Shelton. *Judicial Handbook on Environmental Law*. Translated by Mohsen Abdollahi. Tehran: Khorsandi Publications & Legal and Judicial Development Deputy of the Judiciary, 2009. [In Persian]

Lucien Zehadi, Raha. "Generations of Human Rights." In Mehdi Zakerian, *Key Concepts of International Human Rights*. Tehran: Mizan Legal Foundation, 2004. [In Persian]

Mohammadpour, Nasrin. "Global Population Growth and Remaining Resources." *Environment Magazine (Department of Environment)*, no. 33, 2000, pp. 83–95. [In Persian]

Mashhadi, Ali, and Reihaneh Hamedi. "Greening Human Rights: A Reflection on the Formation and Evolution of Environmental Human Rights." *Comparative Law Research Journal*, no. 2, Spring 2023, pp. 150–175. [In Persian]

Mashhadi, Ali, and Mahtab Daghigh. "Attacks Against Works and Installations Containing Dangerous Forces from the Perspective of International Law." *Public Law Studies Journal*, no. 2, Summer 2021, pp. 559–574. [In Persian]

Mashhadi, Ali. "Examination and Identification of Legal Aspects of Noise Pollution: From Domestic Regulations to International Efforts." *Environmental Sciences*, no. 1, Autumn 2007, pp. 53–66. [In Persian]

Mashhadi, Ali. *The Right to a Healthy Environment*. Tehran: Mizan Legal Foundation, 2013. [In Persian]

Ninvaei, Nader. "The Smoke of War in the Eyes of the Environment." April 16, 2026. *Iran Online*. https://inn.ir/news/article/150209. [In Persian]

Veezheh, Mohammad Reza. "The Right of Access to Environmental Information: An Examination of European Human Rights." *Journal of Environmental Studies*, no. 40, Winter 2007, pp. 77–86. [In Persian]

Henckaerts, Jean-Marie, et al. *Customary International Humanitarian Law*. Translated by the Office of International Affairs of the Judiciary of the Islamic Republic of Iran and the International Committee of the Red Cross. Tehran: Majd Publications, 2008. [In Persian]

Kiss, A. "Concept and possible implications of the right to environment." In K. E. Mahoney and P. Mahoney (eds.), *Human Rights in the Twenty-First Century: A Global Challenge*. London: Martinus Nijhoff Publishers, 1993.

Kiss, Alexandre, and Dinah Shelton. *Manual of European Environmental Law*. Cambridge University Press, 1997.

Anoukaha, F. “Le droit à l’environnement dans le système africain de protection des droits de l’homme.” Dschang, 2002.

Caselli, Graziella, Jacques Vallin, and Guillaume J. Wunsch. *Histoire des idées et politiques de population*. Éditions de l’Institut national d’études démographiques, 2006.

Guardian. “Bombing of Iran’s oil infrastructure to have major environmental fall-out, experts warn.” March 10, 2026. https://www.theguardian.com/world/2026/mar/10/bombing-of-irans-oil-infrastructure-to-have-major-environmental-fall-out-experts-warn.

ICRC. *Guidelines on Environmental Protection in Armed Conflict*. International Committee of the Red Cross, 2020.

ICRC. *Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949 (Protocol I)*, 1977.

Gourde, Karine. *Le droit à un environnement de qualité au Québec: une réponse aux problèmes de pollution diffuse?* Master’s thesis, Université de Montréal, Faculté de droit, 2010.

Kelly, M. J. “War Crime or Ecocide? Ukraine’s Prosecution of Environmental Crimes Committed by Russian Forces.” *Emory International Law Review*, vol. 40, no. 1, 2025, p. 3.

Kiss, Alexandre, and Jean-Pierre Beurier. *Droit International de l’environnement*. Paris: Pedone, 2004. See also: Kiss, A. “Peut-on définir le droit de l’homme à l’environnement?” *Revue Juridique de l’Environnement*, no. 1, 1976, pp. 15–17.

Lamarque, Jean. *Code de l’environnement*. Paris: Dalloz, 1998.

Mermet, Laurent. *Étudier des écologies futures: un chantier ouvert pour les recherches prospective environnementale*. Bruxelles: Presses Interuniversitaires Européennes, 2005.

Ghezali, Mahfoud. “Les nouveaux droits fondamentaux de l’homme.” 2010. http://www.cidce.org/pdf/livre%20rio/rapports%20g%C3%A9n%C3%A9raux/ghezali.pdf.

Pallemaerts, Marc, and Maguelonne Déjeant-Pons. *Droits de l’homme et environnement: Recueil d’instruments et autres textes internationaux concernant les droits individuels et collectifs en matière d’environnement dans le cadre international et européen*. Conseil de l’Europe, 2002.

Mashhadi, Ali, and Azizollah Fahimi. “Protecting Animals Rights in Armed Conflicts from the Perspective of Islam and International Humanitarian Law.” *Iranian Journal of International and Comparative Law*, vol. 1, no. 1, 2023, pp. 150–160.

Mensah, Barbara. *European Human Rights Case Summaries 1960–2000*. London:

Cavendish Publishing Limited, 2002.

Mansour, Mohammad. "Israeli attacks on Iran fuel sites aim 'to break resilience of people'." *Al Jazeera*, March 9, 2026. https://www.aljazeera.com/features/2026/3/9.

Nowak, E. "From Genocide to Ecocide: Essentials of a New Category of International Crime Against Humanity." *Undecidabilities and Law*, no. 2, 2022, pp. 75–98.

UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR). *General Comment No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12)*. UN Doc. E/C.12/2000/4, 2000. https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Women/WRGS/Health/GC14.pdf.

Orellana, Marcos. *Toxic Remnants of War Pose Grave Threat to Human Rights and Environment: Report to the 80th Session of the UN General Assembly*. Geneva: Office of the UN High Commissioner for Human Rights, 2025. https://www.ohchr.org/en/press-releases/2025/10/toxic-remnants-war-pose-grave-threat-human-rights-and-environment-un-expert.

Paknejad, Mohsen. "Iranian Oil Minister to UN Chief: Condemn Israel-US Attacks on Iran's Oil Industry." *Tehran Times*, March 27, 2026. https://www.tehrantimes.com/news/524974/Iranian-oil-minister-to-UN-chief-Condemn-Israel-US-attacks.

Palestinian Environmental Quality Authority. "Israel's War Produces 60 Million Tons of Rubble, Hazardous Waste in Gaza." 2025. https://en.abna24.com/news/1759542/Israel-s-War-Produces-60-Million-Tons-of-Rubble-and-Hazardous.

Meyer-Bisch, Patrice. "Le sujet des droits de l'homme est individuel, mais l'objet est commun: Analyse à partir des droits culturels." In Thomas Berns (ed.), *Le Droit saisi par le collectif*. Bruxelles: Bruylant, 2004 (See also: Paul Martens, "L'humanité comme sujet de droit," pp. 207–238; Edwin Zaccaï, "Générations futures, humanité, nature: difficultés des collectifs pour la protection de l'environnement," pp. 261–282).

Prieur, Michel. *Droit de l'environnement*. 4th ed., Paris: Dalloz, 2001.

Prieur, Michel. *La mise en œuvre nationale du droit international de l'environnement dans les pays francophones*. Presses Universitaires de Limoges, 2003.

Prieur, Michel. *Droit de l'homme à l'environnement et développement durable*. Faculté de droit et des sciences économiques, Université de Limoges. http://www.francophonie-durable.org/documents/colloque-ouaga-a5-prieur.pdf.

UN Commission on Human Rights. *Human Rights and the Environment*. UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1994/9, Annex III, 1994.

Reuters. "Piles of garbage and seeping sewage pollute devastated Gaza." November 7, 2025. https://www.reuters.com/world/middle-east/piles-garbage-seeping-sew-

age-pollute-devastated-gaza-2025-11-07.

Rigo-García, J. "Ecocide: From a War Crime to an International Crime?" *Opolskie Studia Administracyjno-Prawne*, vol. 23, no. 1, 2025, pp. 97–124.

Rouland, Norbert. "L'archipel des droits de l'Homme." In *Sélection d'articles (1989-1995)*, LAJP, 1995, p. 195.

Rouland, Norbert. "Les fondements anthropologiques des droits de l'homme." In *Sélection d'articles (1989-1995)*, LAJP, 1995, p. 140. Quoted in Christoph Eberhard, *De l'universalisme à l'universalité des droits de l'homme*, D.E.A. thesis, Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne, June 1996.

Sudre, Frédéric, et al. *Les grands arrêts de la Cour européenne des droits de l'Homme*. Paris: PUF, 2005.

Tehran Times. "US, Israel should be prosecuted in international courts for ecocide: DOE." April 14, 2026.

UNEP. *Environmental Impact of the Gulf War: Interim Report*. United Nations Environment Programme, 1991. https://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/7427/1/IR-04-019.pdf.

UNEP. *From Conflict to Peacebuilding: The Role of Natural Resources and the Environment*. United Nations Environment Programme, 2009.

Vasak, Karel. "Les différentes catégories des droits de l'homme." In Lapeyre, Tinguy, and Vasak (eds.), *Les dimensions universelles des droits de l'homme*. Bruxelles: Bruylant, 1990.

Hamuli Kabumba, Y. "Plaidoyer pour l'effectivité du droit à un environnement sain en Afrique." *Revue de droit africain*, vol. 5, no. 19, 2001.